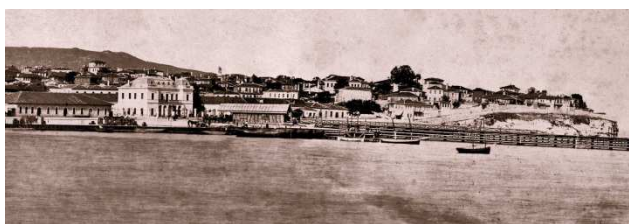

КЪДЕ СЕ НАМИРА ТУРНÁ ТЕПÉ?

Трифон Трифонов

Резюме: Турнá тепé - скалист „полуостров“, най-южната част от Франгенското плато. Завършва с отметка 302, наречена в английските морски карти *Rafirlu tere*

Ключови думи: Турнá тепé, жерави, наблюдение, обсада.

Фиг.1. Варна с Франгенското плато от края на 19 в.. Снимката е от фонда на Музея за Варна

Интересът ни към това наименование тръгна, може да се каже случайно, когато на мореходна карта на Варненският залив №2285, издадена 1970 година (фиг.4) от Хидрографският офис на Кралският флот открихме наименованието „Rafirlu tere“. Тепето е най - западната от трите могили пред Телевизионната кула на град Варна с височина 985 фута над морето (фиг.1). Макар наименованието да звучеше съвсем по турски, опитът за превод не даде резултат. Обърнахме се за помощ към Фрусани Узúнова (1925-2010) от кв. Виница, с въпроса „Как се превежда наименованието на диалекта на които говореха старите жители на квартала-гагаузите?“. Буквалният отговор беше: ”Никак”, но за сигурност все пак попитахме как се нарича местността сега. Останахме изненадани когато Фрусани каза, че цялата местност в която е разположена Телевизионната кула се нарича Турнá тепé. На въпроса има ли друго наименование местността, тя отговори: „Ташлъ тепé” – наименование срещащо се на карта от 1921 година[1]. Преводът не беше проблем - ”Жеравен връх”. Изненадата идваше от факта, че сред историците от Варна битува мнението, че Турнá тепé се нарича самотен

връх в северният край на града. В това вярваше и автора. На карта от 1908 година (фиг.3) връхът е означен с надпис ”Турнá тепé”, а под него в скоби се чете ”Николаева Мог.”[2] „Турнá тепé” се среща и на други карти и скици[3].

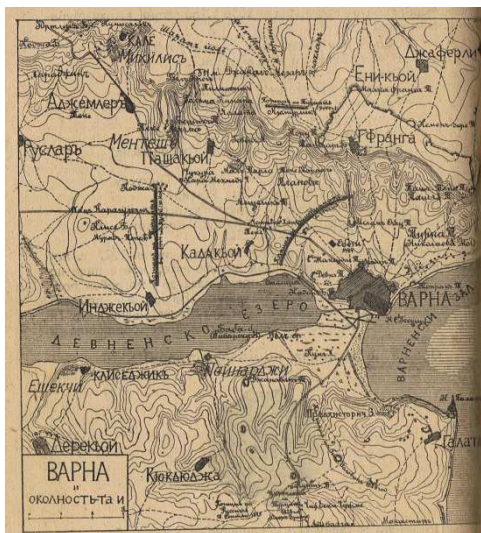

Фиг.2. Карта на Варна и Франгенското плато от 1921 г с означени Турнá тепé, Ташлъ тепé и отбранителната линия от 1878 г.

Едно предание свързва появата на наименованието с обсадата на Варна през 1828 година. Една нощ част от руските войски слиза в залива Кьор лиман (Изоставеното пристанище), южно от днешното село Кранево и след бърз преход се качва на платото. Когато сутринта турците видели белите палатките на руснаците казали: ”Тю, бе! Не бу?! Московúн аскерлёр, турнá гиби, ьгъмьшлár!”, което в превод от местният диалект ще рече: ”Тю, бе! Какво е това?! Московският аскер дойде и като жеравите ни събори (изненада)”[4] Горните сведения дължим на водача на руснаците - *Адáми Куртёшов* от село Кестрич, сега квартал Виница на град Варна[5]. Руските войски се явяват пред Варна още в началото на юли 1828 година[6], а описаното събитие се случва на 27 август, когато лейб - гвардията

начело с великият княз Михаил заема най-южната точка на платото. На 28 август на Турна тепе се установява и самият император Николай I [7], поради което върхът се нарича и Николаева могила[8]. Мястото на височина не е указано, има само бегло описание на местността от 1829 година[9].

През есента на 1999 година, случаят ни срещна с Димитър Георгиев Куртешев (1925-2005). Най-напред го попитахме знаели къде е Турна тепе и той веднага повтори думите на Фрусани Узюнова. Когато изразихме съмнение той с гордост отговори, че негов далечен праядо - Адами Куртешев е водил руските войски от Кьор лиман, през гората Хачука, Аладжа манастир, Кестрич(кв.Виница), Узун келеме и Каракаша до Турна тепе. Според него като видели руските палатки обсадените казали: "Не бу, бе?! Москoв гелди, турна гиби, тепея пинди!" - „Какво е това, бе?! Московецът дойде и като жерав се изкачи на върха!" Според Фрусани Узюнова историята е повод за гордост на всички Куртешевци във Виница.

Фиг.3.Карта на Шкорпил от 1908 г. с надпис "Турна тепе(Николаева Мог.)"

Защо върхът е „Жеравен” ни стана ясно на следващата година. На карта от 1928 година района на днешната телевизионна кула се нарича „Таш тепе” - „Каменен връх”, на север, покрай пътя за село Кичево се прос-

тира Дикили таш - „Побит камък”[10], а западният край на отбранителната линия от 1878 година, се нарича „Ташлар баир” - „Баира с камъните”[11]. Причина за това е каменната плоча с която завършва платото, тук локвите след дъжд не съхнат с дни. След построяването на турската отбранителната линия на север от ръба на платото, за да няма прикритие за противника редките храсти и дървета също са изсечени (фиг.2).

Над каменистият полуостров през есента са се образували възходящи въздушни течения - термики, използвани от жеравите за набиране на височина. Кръженето на жеравите се е наблюдавало много добре от село Кестрич (дн.кв.Виница), което е на около 2500 метра от отметка 306, и не е чудно откъде виничани знаят, че там кръжат жерави, а не щъркели. Тепето е на югозапад от Виница и оттам се вижда, че птиците кръжат доста навътре в самото плато. Там, в средата на каменистия „полуостров” се издига отметка 328,3 и нищо чудно точно тя да е истинският „Жеравен връх”. „Таш тепе” и „Турна тепе” са наименования дадени от местните жители, това е тяхното землище. Според Митко Радев, краевед от с. Брестак, Варненско, в гагаузкия фолклор жеравът заема особено място. Гагаузка е вероятно и версията за създаването на наименованието, но по никакъв начин тя не е рожба на случая, защото жерави са се „качвали” там векове преди да се „покачат” лейб-гвардията и императора. Гагаузите са тук векове преди турците - османци с които имат близки езици и наименованията, макар и звучащи съвсем по турски, русите са научили от своя водач и местните жители. Затова във Варна върхът е „Ташла тепе”, затова и Мансъл рисува от „Кафирлу тепе”, а не от „Турна тепе”.

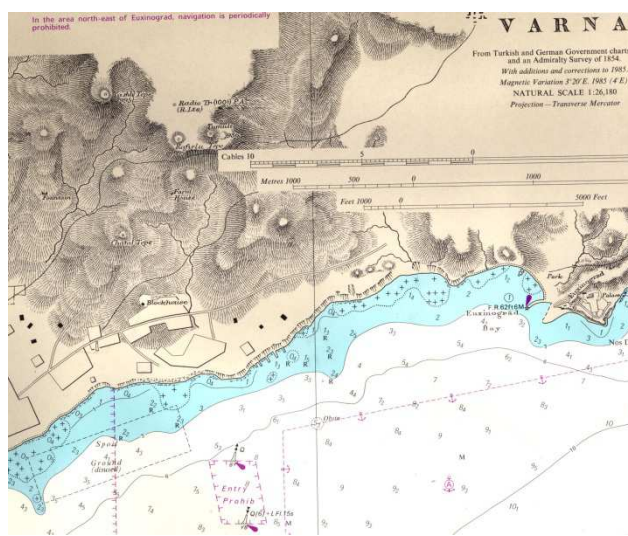
Белите палатки на гвардията не пасват и на кръжащите птици които на фона на небето и облаците изглеждат като черни точки. От района на Военно - морска база - Варна няколко есени „дебнехме” жеравите над Турна тепе и на два пъти успяхме да видим малки черни точки над платото. Разстоянието между старата крепост и средата на Турна

тепé е близо пет километра и без бинокъл жеравите се виждат трудно. Като се добави и височината трудно се определя над кое от двете спорни тепета кръжат жеравите. Така поднесена, версията за появата на наименованието прилича по - скоро на подигравка към обсадените османци, които, макар и съплеменници са друговеци. В историческите си песни гагаузите винаги са считали Варна за техен град[12]. В наше време картината вече е съвсем друга - залесяването е отслабило термиките и заедно с високочестотните предавателите на кулата са прогонили жеравите. Завинаги!

Доказателство за наименованието "Ташлá тепé" е и редута , отбелязан на картата от 1908 година като "Таш тепе табия". Разположено между двете безименни могили, укреплението е с фронт на север и ескарп, а при копаенето на рова е разбита плочата на платото и огромните камъните са наредени на южната страна, където няма отбранителни съоръжения. Наименованията с турската дума "таш" - „камък“, показват, че рѣба на платото на километри на запад и север е силно каменист. Като местност Турнá тепé е обширен полуостров, затова там се вместили други по - малки местности като Кафирлú тепé и Ташлѣ тепé.

Вече познавахме литографията "Варна от Кафирлу тепе" и след изучаване на терена по карта, бяхме почти сигурни, че Турнá тепé е отметка 302. В подкрепа на нашето допускане говореше и друг факт - местността под рѣба на платото, съгласно плана на град Варна, се нарича „Руски окопи“. В статията на л-т Ганчев от 1912 година "Обсадата на Варна в 1828 година" недвусмислено се казва, че императорът е пребивавал в района на Варна няколко пъти, вторият на 27 август 1828 година[13]. Тези окопи са далече от крепостта, за да са част от обсадните траншеи и вероятно са изкопани с цел охраната на важен военен обект, щаб или..император!? На платото, на север от отметка 302 още се виждат валове с фронт на север, които може да са част от укрепленията на главната квар-

тира. Местността като цяло отговаря на описанието ѝ което ни е оставил капитан Лукянович[14]. На английските морски карти височината считана за Турнá тепé е 350 фута над морето и на около 2750 ярда по права линия от крепостните стени. Оръдията по него време имат далекобойност малко над 2000 ярда и при прокопаването на първата обсадна траншея турците правят излаз и раняват в двата краката княз Меншиков[15]. На другият ден, пак след излаз е ранен и неговият заместник, генерал-майор Перовски[16]. Обсадените водят активна отбрана, височината често попада в обсега на оръдията им, става опасна за височайшата особа, затова е трудно да се предположи, че императорът е пребивавал там. Още повече, бранителите на крепостта вече са знаели кого салютира руският флот пред Варна[17]. "Ташлѣ тепé" от своя страна е на 4050 ярда по права линия от крепостта и съчетава безопасността с идеалната възможност за наблюдение. Оттук може да се контролира визуално сектор с обзор повече от 270⁰ и радиус от 50 километра, т.е. от Калиакра до Петрич кале. Идентичността на Турнá тепé с Николаева могила според Шкорпил, обзора който тя предлага и грижата за безопасността на императора ни накараха още веднџ да мислим, че Кафирлú тепé и Турнá тепé са идентични или много близки.

Фиг.4. Карта №2285 . с надпис „Rafirlu tepe“. Отметка 107 е отбелязана с надпис "Block House"

Литографията “Варна от Кафирлү тепе“ открихме през 2000 година върху фирмена новогодишна картичка (фиг.5.). Живописната част изобразява Варненският залив, източната част на езерото и крепостта с военните лагери, вътре и вън от нея. На гърба ѝ на английски език пишеше „Варна от Кафирлү тепе, 1854“, заедно с името и званието на автора-лейтенант А. Л. Мансъл, чертожник от кралският флот. Веднага през лятото на 2000 година направихме повече от петдесет снимки от ръба на платото за да установим откъде точно е рисувал Мансъл. Със сглобяването на две от направените снимки се опитахме да получим панорамна снимка близка да литографията, но се губеше източният бряг на езерото (фиг.9). Причината за това беше един нос в десният край на панорамата и когато по-късно се изкачихме там, окончателно стигнахме до извода, че именно върху него се намират едновременно Кафирлү тепе, Николаева могила и отметка 302, този нос е най-южната точка на Турна тепе и платото. А и наименованието се превеждаше като “Варна от тепето с Кяфира (гявүра, неверника)”. Едва ли за обсадените във Варна на света е съществувал по - голям неверник от император Николай I, “северният падишах”[18]. Според преводача Каракурт граматически правилно е могилата да се нарича “Кяфирли тепе”.

Фиг.5. Варна от Кафирлү тепе – 1854 г.

Край Варна Мансъл е “безработен“ поради многото ориентири около залива, затова от отметка 302 се отдава

на „чистото“ изкуството. Като творец обаче той си остава “професионално обременен“ - съкращава предният план, но прави рисунката на крепостта изключително точна. На височината считана за Турна тепе над някаква постройка се вее огромен флаг. На съвременните карти постройката е кръстовидна с надпис “Block House” - укрепление. Там в дванадесет часа на обяд гърмял топ и затова е наречена Сахат тепе – „Върхът -часовник“[19]. Укреплението не е голямо, но господства над равнината между града и платото и прикрива достъпа към крепостта от североизток с двете си гаубици[20]. Построено преди редута на Турна тепе, то е в огнева връзка с него и намиращата се на югозапад Меджидие табия. Със своите шест гаубици[21] табията контролира всички пътища на север и североизток от града и осигурява тила на бреговата табия Аджероглу кермени (Укреплението на змейският син).

Фиг.6. Зарисовка на залива и крепостта от карта №2285 от 1863 г. Най-вдясно се вижда отметка 107 с блокхауса върху нея

По време на обсадата на Варна Сахат тепе изпълнява ролята на армейски команден пункт. Зад него, според капитан Лукянович, се намират лагерът на граф Воронцов където е разположен и телеграфът[22]. Русите считали, че на върха могилата е погребан крал Владислав след злополучната за него битка. Тепето дава добър обзор само към северната и западна стена на крепостта, но не и към пристанището. На карта №2285 от 1863 година има зарисовка на залива и крепостта правена от изток – североизток (фиг.6). На самотна височина има постройка под която пише “Block House”. Зад нея, на северозапад, има долина и се вижда как терена се изкачва нагоре към друга, съизмеримата с нея височина, наричана

„Чатал тепе“. Следващата постройка, на юг, е Меджидие табия, равнината около нея, според карта №2285/1863 е на 110 фута над морето. Бреговата табия Аджевроглу кермени е зад нея, в ляво и след това следва крепостта. Зарисовката няма мащаб, но дава добра представа за релефа между крепостта и споменатата височина. Много ясно се вижда, че отметка 107 или Сахат тепе е поне два пъти по-ниска от височините южно от залива. Това от своя страна показва, че панорамните гледки от 300 метра високият ръб на платото не могат по никакъв начин да се сравнят с гледката която се открива от височина само 107 метра над морето.

Фиг.7., „Изглед от Варна по време на обсадата“
Литография от неизвестен немски художник

Голяма яснота в спора за Турна тепе дава една немска литография от неизвестен автор от фонда на Музея на Възраждането (фиг.7). В книгата на Николай Савов „Чешмата на султана“ [23], надписът под нея гласи „Палатката на император Николай I на Турна тепе - литография рисувана през 1829 г. от италиански художник“. Първата част на този надпис е написана с молив на гърба на репродукцията макар, че оригиналният немски надпис гласи „Изглед от Варна по време на обсадата“. На немски език е и легендата на указаните с цифри различни обекти върху платното. Като сравним панорамата с тази на лейтенант Мансъл няма съмнение, че и двамата художници са твори-

ли от едно и също място. С №1 в легендата е означена палатката на императора, с №2 - палатката за богослужения, а с №3 в подножието на императорските палатки - лагера на лейб – гвардията. Той е върху тераса продължаваща малко на изток и затова местността под терасата се нарича „Руски окопи“.

Отметка 107 или Сахат тепе би трябвало да е някъде на югоизток от художника, защитена от дървета. Във всички случаи тя трябва да се търси пред лагера на граф Воронцов отбелязан на картината с №4. Точно под наблюдателя се виждат Варненският залив, крепостта и източният бряг на езерото. Руски кораби обстрелват крепостта, над града се издига дим. Вероятно тук е отразен обстрел от 7 август 1828 година когато девет кораба от ескадрата на адмирал Грейг наредени в кръг в продължение на три часа обстрелват крепостта [24].

Най-интересен е далечният план на литографията - на юг се виждат нос Емине и билото на Стара планина с най-високите върхове на изток от Айтоският проход – Гъоз тепе и Свети Илия. И тук трябва да подчертаем, че всички изображения на крепостта и залива правени от север, от точки по-ниска от ръба на платото опират до нос Галата на югоизток или Араб табия (230 м) на юг. Отметка 107 не може да бъде Турна тепе.

Фиг.8. Изглед на Варна от 1828 г.
Художник: Максим Никифорович Воробьов

Отново в Музея на Възраждането се пази и друга интересна репродукция (фиг.8). На гърба ѝ пише с молив „Изглед на Варна

през 1828 (от Турна тепе)“. Вижда се и печат на фотографско ателие вероятно в Петербург. Най - отгоре с химикал пише “Воробьов ?”. Воробьов, Максим Никифорович (1787-1855) е руски пейзажист – романтик. Лицевата част представлява черно - бяла репродукция на платно с характерни за маслената живопис пукнатини. Изобразени са група моряци с бели панталони, тъмни холандки, на главите с кивери, около мачта с напречник на който са вдигнати флагове от морският семафор. Сигналните флагове в Русия са въведени през 1696 година и чрез тях се е обменяла информация не само между корабите, но и между корабите и брега[25]. До групата моряци има двама морски офицери с черни униформи, единият от които е с еполети и гледа през мощен далекоглед на статив към залива където има кораб, обстрелващ крепостта. Далечен план платното няма. На юг погледа стига до височините на запад от кв.Галата, а на югозапад до град Белослав. Това несъмнено е команда за коригиране огъня на корабната артилерия, тъй като пристанището и оттока на езерото не може да се наблюдават от Сахат тепе.

На югоизток, в подножие на височината с мачтата, има изобразен хълм на върха на който има множество малки палатки. В северното подножие на хълма също са разположени палатки, виждат се покрита каруца и множество офицери с характерни за епохата шапки, на коне. Това несъмнено е лагерът на княз Воронцов от предната литография, с армейският команден пункт на върха на Сахат тепе и охраната, разположена в двадесет големи, бели палатки. Покрай хълма минава път който е прокаран от руските войни-

ци и водел към императорската палатка на Турна тепе, по-късно турците го нарекли” Москoв йолу” - „Московский път”[26]. За отбелязване е, че този път заобикаля предполагаемото Турна тепе от запад и се насочва на североизток, към кв. Виница. Като цяло панорамата на тази репродукция най-добре съвпада с литографията на лейтенант Мансъл.

Фиг.9.Града и залива гледани от отметка 305,8. В ляво се вижда Кяфирли тепе. (снимка авторът)

Основа за объркването местата на Турна и Сахат тепе е неясното им описание оставено ни от Лукянович[27] в 1829 година, което в последствие се отразява и на работата на изследователите.

Последното което можем да кажем в подкрепа на авторската теза „Къде се намира Турна тепе?“ е, че в един справочник на турски език за местности с турски наименования в България срещу Турна тепе пише: ”Най-високата точка на север от Варна”[28], т . е . отметка 305,8.

Връзката между Рафирлу и Кафирлу тепе е правописна грешка. При разчитането на записките, ръкописните латински К и R са объркани.

ЛИТЕРАТУРА

1. ИВАД, VII, 1921, табл. II.
2. ГОВАД, I, 1906, с. 20; ВАД, 1908. Сражението при Варна в 1444 година., с.48;
3. ИВАД, VII, 1921, с. 65 - 66, табл. II.
4. ИВАД, IV, 1910, с. 105.
5. Пак там.....с. 105.
6. ИВАД, V, Ганчев, л - т. Обсадата на Варна в 1828 г., с. 16.
7. ИВАД, V, Ганчев, л – т .Обсадата на Варна в 1828 г., с. 16; ИВАД, IV, 1910, с. 94.

8. ГОВАД, 1906, с. 20; ГОВАД, 1907, с. 33.
9. Лукьянович, Н. А. Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов. Ч. II, с. 15 - 18.
10. Карта извън текста в мащаб 1: 40 000 към статия на полк.Лудогоров, Руси.В: Военно-исторически сборник, 1928, бр. 6.
11. ИВАД, VII, 1921, табл. II.
12. Манов, Ат. Потеклото на гагаузите, техните нрави и обичаи. Варна, 1938, с. 30, 31, 50, 51.
13. ИВАД, V, Ганчев, л - т. Обсадата на Варна в 1828 г., с. 13, 16.
14. Лукьянович, Н. А. Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов. Ч. II, с. 15 - 18.
15. Пак там.....с. 15.
16. ИВАД, V, Ганчев, л - т. Обсадата на Варна в 1828 г., с. 15; ИВАД, IV, 1910, с. 93 - 94;
17. Варна през вековете. ДИ, Варна, с 55
18. Лукьянович, Н. А. Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов. Ч. II, с. 123.
19. Тези сведения дължа на баща ми Стоян Цонев, свободно владеещ турски език.
20. Адмиралтейска карта №2285. Published According to the Act of Parliament at the Hydrographical Office of the Admiralty, May25th 1854. Additions to August 1863.
21. Пак там.
22. Лукьянович, Н. А. Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов. Ч. II, с. 17.
23. Савов, Николай. Чешмата на султана. Стено, Варна, с. 7.
24. ИВАД, V, Ганчев, л – т Обсадата на Варна в 1828 г .,с. 15, 16, 29, табл.I.
25. Морской энциклопедический справочник.О - Я. Ленинград, 1986.
26. ИВАД, V, Ганчев, л - т. Обсадата на Варна в 1828 г., с. 18.
27. Лукьянович, Н. А. Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов. Ч. II, с. 15, 16, 17.
28. Acaroğlu, M. Türker. Bulgaristan' da Türkçe yer adları kılavuzu. Ankara, 2006.

За контакти:

О. р. кап. II ранг Трифон Стоянов Трифонов,
поделение 26870,
trich@abv.b